

УДК 130.2+316.613**Проскуріна К. С.**

старший викладач кафедри гуманітаних та фундаментальних юридичних дисциплін Харківського економіко-правового університету кандидат філософських наук

**САМОСТВЕРДЖЕННЯ ТА САМОВИРАЖЕННЯ ЯК ДВА
ВЕКТОРИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ**

Самореалізація особистості, починаючи з проголошеного концепту особистості-творця в епоху Відродження, і в контексті сучасності виступає як смислотворчий фактор життєдіяльності людини. Самореалізація в ідеалі повинна бути інтегрована в певному напрямку і мати індивідуальний характер. Самореалізація є метасмислом життя, який проявляє себе у людській екзистенції у формулюванні «сене життя».

Самореалізація може бути здійснена в двох основних формах – самоствердження і самовираження. У найбільш прозорій формі ця ідея прозвучала в роботі вітчизняного психолога Ігоря Калінаукаса. Самоствердження пов'язано з суспільнозначущою діяльністю, що має особистісну важливість, таким чином, детермінованій зовні і внутрішньо. Для самоствердження людина необхідно використовує задум, сценарій, проект діяльності. Використовується постановка мети, розбивка цілі на завдання-дії, реалізація цих завдань та отримання результату.

Для самоствердження характерний специфічний спосіб організації життєдіяльності, у рамках якого досягнення мети і відповідно отримання результату є першочерговим завданням. Цей спосіб можна позначити як параноїдальний, роблячи акцент на особливий нав'язливості як прояву наполегливості у власних діях і схильності до утворення надцінних ідей як відображенню чіткої системи цінностей у реалізації задуманого проекту.

Однак існує другий варіант самореалізації, пов'язаний з самовираженням внутрішнього світу індивіда, демонстрації багатства, диференціації та контролю цієї реальності, який можна позначити як істероїдний спосіб організації життєдіяльності,

оскільки він пов'язаний з самозамилюванням, бажанням демонструвати свої переживання, прагненням успіху і слави.

Самоствердження вимагає вагомих зусиль і витрат життєвої енергії індивіда, при цьому супроводжується великим ризиком для особистості і відповідно особистісно навантажено страхом. У ситуації самоствердження людина, витрачаючи зусилля на виконання діяльності, не має гарантій успіху.

Самовираження не вимагає значних витрат енергії, сил. По суті людина, перебуваючи в однорідному життєвому потоці, перемикається на режим самодемонстрації. Ризик у ситуації самовираження мінімальний і зводиться до можливої втрати аудиторії, яка бажає сприймати продукти цього персонального експіріменту. А винагорода величезна – існує постійна спокуса замінити самоствердження самовираженням.

Популярність самовираження на протязі самоствердженню підкріплена соціальними умовами «візуальної культури» як домінуючою формою сучасного культурного простору, що пов'язано з наявністю різноманітних візуальних практик настільки різних за засобами вираження як кіно, дизайн, телебачення, фотографія, концептуальне мистецтво, «public art», реклама і т.д.

Концептуалізація візуальної культури була задана головним чином в рамках постструктуралізму, такими авторами як Р. Барт і М. Фуко, Т. Ван-Дейк, П. Бурдьє, Ж. Дерріда, Ж. Лакан, М.Шапиро, К. Силверман, Ж. Бодрійєр.

Отже, самоствердження та самовираження – це те поле, де вибудовуються смисли життя сучасної людини. Ці смисли об'єктивуються у певних життєвих формах. Коли мова йде про самовираження, то життєві форми носять візуальний характер і проявляються здебільшого в культурі (бренди, пластичні операції, субкультурні ритуали та коди). Коли мова йде про самоствердження, то життєві форми набувають суспільного чи інституційного характеру (успішність, кар'єра, коло друзів). Цікаво, що ані самовираження, ані самоствердження не є збитковими стратегіями життєтворчості. Хіппі, наприклад, може бути успішним бізнесменом і яскравим прикладом тому є власник Virgin Group Річард Бренсон. Вчителька англійської мови може бути успішною письменницею, яка одного разу повернула жагу до читання декільком поколінням людей, і мова йде про авторку «Гаррі

Поттера» Джоан Роулінг. Таких прикладів можна привести ще багато, але всі вони приведуть до одного висновку – сучасна людина звільняється від модерних позитивних обумовленостей (ремісник, аристократ, селянин) і набуває свободи самовизначення з перспективами доступу до важелів зміни світу.

Відповідно пошук сенсу життя виступає елементом самореалізації, досить важливим у контексті життєвого шляху особистості. Позбавлене сенсу (пошуку сенсу), мети життя є сприятливим середовищем для виникнення психічних порушень, дискомфорту і напруги. Коли ж смисли зрозумілі, внутрішня енергія плине на досягнення цілей, що ведуть до самореалізації, а відповідно, до задоволення і втіхи людини від життя. Смисли формуються залежно від потреб і цінностей людини. Розгляду цих ідей присвячені роботи філософів екзистенціального напрямку, їх попередників і споріднених релігійно-філософських течій, таких як С. К'єркегор, Ф. Ніцше, П.Тілліх, М.О.Бердяєв, К. Ясперс.

Самореалізація людини або повне розкриття її якостей і здібностей можлива у трьох основних напрямках. Це соціальна реалізація, що розуміється як розкриття особистісного потенціалу в суспільно значущій діяльності, яка проявляється через придбання професіоналізму, певного соціального статусу, через кар'єрне зростання і репрезентацію відповідної репутації. Здійснення суспільно значущої діяльності при цьому детермінується не тільки ззовні (суспільством), але також внутрішньою потребою самої особистості. Діяльність особистості в цьому випадку стає самодіяльністю, реалізація її здібностей у цій діяльності набуває статусу розкриття внутрішньої природи людини.

Соціальної реалізації передують фізичний розвиток людини, який у зрілому віці вже супроводжує її як тілесна реалізація. Остання розкривається у феноменах індивідуальної турботи про власний фізис і продовження роду. Третій аспект самореалізації людини – це духовне становлення, результатом якого є зрілість душі і духу. Викладена тріада самореалізації є авторським спрощенням широко відомої ієрархічної моделі потреб А. Маслоу. Маслоу визначив самореалізацію як вищий рівень самоздійснення внутрішньої природи людини, повне розкриття її якостей і здібностей на зовнішньому рівні життя, що визначаються у понятті «непересічна особистість».

Якщо раніше для традиціоналістського або індустріального суспільства поетапне здійснення самореалізації було логічним через жорстке зовнішнє регулювання організації життєдіяльності, то для сучасної людини суспільства, яке глобалізується, ситуація виглядає інакше.

Сучасні соціокультурні тенденції зумовлюють переінтерпретації сутності людини, ставлячи врешті-решт питання про наявність означеної сутності. Людина розумна – поняття модерного суспільства, яке ґрунтувалося на пріоритеті розуму і науки, змінюється на концепцію постлюдини в умовах постмодерного, інформаційного суспільства, що має свої специфічні риси і проекції.

Соціальні форми класичного індустріального суспільства (класи, страти, нуклеарна сім'я) практично втратили свій вплив на індивіда, і нівельоване значення групової приналежності, субкультури, свідомості і, в деяких випадках, традиційних гендерних статусів.

Дійсність у такій ситуації розколюється на множинні індивідуальні світи, провокуючи внутрішню фрагментацію людини. Змушений, за відсутності єдиного смислового простору, самостійно планувати біографію (освіта, працевлаштування, сімейне життя), експериментувати з власною ідентичністю без опори на груповий авторитет, індивід частково використовує розрізнені зовнішні маркери, потрапляючи в пастку фрагментації і дисоціації дійсності, а згодом і особистості. Життєвий проект, біографічні події, образ себе стають продуктом (в першу чергу) саморефлексії.

Сучасне суспільство існує як суспільство всюдозволеності, реалізуючи так звану пермісивність, в рамках якої цінності, заборони та обмеження мають виключно інструментальний характер. У такій ситуації надзвичайно зростає важливість внутрішніх регулятивів особистості.

Таким чином, самореалізація в умовах індивідуалізованого суспільства постає справою важкою і суто індивідуальною. Міра відповідальності людини за власне життя була присутня в усі часи і визначалася у відповідних поняттях. Але на теперішньому етапі людського існування самореалізація повністю лягла на плечі внутрішньо дисоційованого індивіда, що не має зовнішніх опор і орієнтирів у просторі фрагментованої дійсності.

Більш того, триаспектна (по суті) самореалізація, що включає тілесний розвиток, соціальну реалізацію та духовне становлення, перетворюється на переважно соціальну реалізацію, яка підпорядковує фізичний розвиток і духовне становлення, нівелюючи їх самостійний статус. Подібний стан справ зумовлений низкою особливостей існування сучасної людини – переважне самовираження як форма самореалізації.

Сучасна людина щільно оточена мультимедійними засобами з екранним інтерфейсом. Розгортається процес з'єднання людини з технічним оснащенням, перетворюючи нас на специфічних кіборгів, гібридних людино-технічних комплексів, з певним набором дій і функцій: людина з або перед камерою, людина за чи з комп'ютером, з мобільним телефоном і т.д. Об'єкти, які сприймаються візуально, є найбільш простими для сприйняття людини, на емоційно-чуттєвому рівні рідше викликають неприязнь і швидше формують асоціації, що призводить до кращого їх засвоєння інтелектуальною сферою особистості.

Таким чином, «візуальні» особливості сучасної культури створюють передумови глибокого укорінення самовираження як сучасної форми самореалізації людини.

Другою підставою для зростання самовираження як можливого способу самореалізації сучасника виступає пермісивність – у позитивному сенсі терпимість, у негативному – вседозволеність, відсутність зовнішніх рамок пристойності, заборон і обмежень у персональній саморепрезентації.

Соціальний простір у край неоднорідний, існує як калейдоскоп культурних смислів поза єдиною організуючою структурою. Тому самоствердження навантажено ризиком не тільки в ситуації провалу, але й у ситуації успіху. Смеслова неоднорідність соціального простору виключає закономірність визнання успіху індивіда в тій чи іншій діяльності. Професійний успіх не сприймається таким, якщо він не підкріплений матеріальним як відображенням певного статусу.

Сучасний фрагментований індивід протистоїть нормативно-визначальній ролі соціального середовища, яка, істотно відрізняючись від традиційної розпорядчої, сама не в змозі надати нормативну сітку поведінки. На кордоні взаємодії середовища і індивіда, який у ньому знаходиться, виникає тенденція

толерантності як позитиву і пермісивності як негативу характеру самоздійснення культури і особистості.

Виникає парадокс індивідуалізму: самостійне планування діяльності, самостійне виконання і самостійне позитивне або негативне підкріплення діяльності в перспективі персонального здобуття матеріального добробуту, який на сьогодні виступає як єдиний критерій успішності особистості, що вибрала шлях самоствердження.

Частка самовираження як способу самореалізації неухильно зростає, відповідно постійно збільшується соціальна територія, призначення якої забезпечувати цю можливість людині.

Місця, які складають територію для реалізації самовираження, – це телевізійні ток-шоу, реаліті-шоу, соціальні мережі, youtube, книги рекордів різних рівнів від міських до всесвітньої Гіннеса, транслявання свого звичайного щоденного життя в інтернет за допомогою web-камери. Самореалізація постає як самодемонстрація або гра у самодемонстрацію, нівелюючи необхідність досягнень, підміняючи їх перетвореними формами саморепрезентацій.

Статус особистості в цих умовах не страждає, оскільки «візуальна культура» через зусилля своїх прихильників щедро винагороджує тих, хто бере участь в самодемонстрації, підтверджуючи статус особистості збільшенням матеріального достатку. Тіло перестало бути просто матеріальним об'єктом, про який треба дбати, воно стало чимось разом з особистістю – його необхідно розвивати, удосконалювати, реалізовувати. Із засобу для досягнення самореалізації в тому числі і тілесної (головне серед них – це продовження роду) тіло набуло характеристики самоцілі.

Трансплантологія та пластична хірургія також впливають на самоідентичність людини, трансформуючи її тіло. Найчастіше, незадоволеність самореалізацією підштовхує людину до самовираження через зміну зовнішнього вигляду.

Духовні досягнення також стають матеріалом для самодемонстрації: активно зростає кількість високодуховних вчителів, що пропонують швидке та безболісне спасіння душі, і біоенергетичних цілителів, які пропонують швидкий та безболісний порятунок тіла. Також широко представлені різні духовні захоплення як спосіб самореалізації звичайних людей.

Будь-які зміни в настрої, не кажучи про істотні життєві трансформації індивіда, сучасний суб'єкт, який самореалізується, поспішає повідомити широкому загалу через соціальні мережі. Кількість різноманітних телевізійних ток-шоу за останні кілька років зменшилася, оскільки інтернет пропонує більш швидкий та демократичний спосіб самодемонстрації, ніж тривала процедура здійснення її через телебачення. А надто, що через соціальні мережі реалізується вузьконаправлене на цікаву аудиторію самовираження. На противагу збільшилася кількість телевізійних шоу талантів, однак вони, швидше за все, так само не витримають конкуренції з можливостями youtube. Постійне оновлення технічних можливостей для самовираження у поєднанні з гедоністичним самозамилуванням сучасного нарциса зумовлюють збільшення частки самовираження як форми самореалізації в умовах сучасного соціокультурного простору.

Присутня невротична потреба в підтвердженні власної суб'єктивності з боку оточення для фрагментованої та дисоційованої сучасної людини-нарциса погіршує ситуацію переважання самовираження над самоствердженням до межі, низводячи її до рангу фарсу, що знімає відмінності між нормою і патологією, здоров'ям і хворобою, наповнюючи соціокультурний простір ще більшим смисловим хаосом.

Як ми зазначали вище, самореалізація ґрунтується на потребах людини і суть її – це досягнення тих цілей, які людина ставить перед собою, спираючись на потреби та цінності власного життя. Самореалізація для сучасного індивіда переважно пов'язана з самовираженням і здебільшого позаінституціональна, оскільки здійснення її передбачає участь соціальних утворень за типом ризому (н-д інтернет), ніж структур та інститутів.

Самоствердження в цьому сенсі протилежне самовираженню і може бути зрозуміле в категорії інституційної соціальної реалізації. Соціальне завдання в цьому випадку може бути визначено як дія в рамках інституційного самоствердження, як одиниця людських зусиль із здійсненням себе у соціумі.

У внутрішньо дезінтегрованому суспільстві дисоційована особистість перебуває в постійному стані підвищеної тривожності, оскільки постановка завдання соціальної дії, його виконання і підкріплення позитивності результату цілком лягають на плечі невпевненого у собі індивіда у ситуації невизначеності, коли

зовнішній світ і внутрішній постають плинними і постійно прагнуть стати іншими. Якщо в цих умовах на шляху людини виникають реальні перешкоди як погані умови оточення або відсутність власних талантів, доля її негідна заздрості. І чи варто дивуватися, що особистість, намагаючись уникнути додаткового тиску, внутрішнього і зовнішнього, відмовляється від умов змагальності самоствердження, схиляючись до менш вимогливого самовираження.

Отже, самореалізація здійснюється в трьох напрямках: як тілесна, як соціальна і як духовна. Соціальна реалізація можлива як самовираження і самоствердження. Самовираження апелює скоріше до позаінституціональних форм соціального буття. Одиницею соціального самоствердження є виконання соціального завдання. Перешкодою на шляху цього виступає страх як обмежувальний фактор самореалізації.

У сучасному світі самореалізація представляє два рівнозначних вектори смислотворення – самоствердження та самовираження. Декларація рівнозначності цих векторів принципова, оскільки дозволяє уникати пропагандистських аргументів у визначенні життєтворчих орієнтирів сучасної людини. Не важливо те, як людина одягається (самовираження), чи як здобуває визнання (самоствердження), важливо те, як вибір на користь одного з векторів змінює сучасну людину. Подібна редукція може видатись занадто різкою, але тільки так ми зможемо уникнути суджень смаку в аргументації в рамках академічного дискурсу